

Reikšmių poetika: tarp kūrybos ir metodo. Pratarinė

Šešioliktas žurnalo tomas, dedikuotas *Semiotikos* įkūrėjui, Vilniaus universiteto A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centro profesoriui emeritui Kęstučiui Nastopkai, – tai pavėlavusi akademinė dovana jo 80-mečio proga. 2019 m. buvo planuojama šiai gražiai sukakčiai skirta konferencija, į kurią buvo pakviesti ilgamečiai profesoriaus bendradarbiai Lietuvoje ir užsienyje, kolegomis tapę buvę doktorantai, studentai. Deja, konferencija buvo atšaukta dėl COVID-19 pandemijos. Gyvenimas lėmė, kad sakinę akademinę puotą teko keisti rašytine, o kitokia medija leido išplėsti dalyvių, žanrų ir kalbų ratą.

Šio tomo antraštė perima Nastopkos 2002 m. išleistos knygos pavadinimą, kuriuo išreiškiamas tikėjimas, kad „estetiniai diskursai yra reikšmingi“, kad semiotika suteikia įrankių šiai reikšmei aprašyti ir kad „pasitikėjimas reikšme tramdo išpūdžio savivalę ir skonio prietarus“ (Nastopka, *Reikšmių poetika*, p. 7). Straipsnių autorių dėmesys sutelkiamas į skirtingas įtampas tarp semiotinės analizės metodo ir objekto, kuriam čia dažniausiai atstovauja literatūra – svarbiausias Nastopkos tyrimų objektas. Paties Nastopkos daugiausia taikyta klasikinė greimiškoji semiotinė analizė papildoma šiuolaikinėmis metodo (taikymo) transformacijomis ar praplečiama kitos pakraipos Charleso Sanderso Peirce'o semiotika.

Received: 20/12/2021

Copyright © 2021 Irina Melnikova, Nijolė Keršytė, Jurga Katkuvienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Greimiškosios analizės metodus išbandomas teoriniuose filosofo Arūno Sverdiolo ir prancūzų semiotiko Erico Landowskio straipsniuose.

Pasirinkęs rašytinio draugiško pokalbio su Nastopka formą, straipsnyje „Ginamoji kalba kūrybos dvasiai“ Landowskis svarsto, kaip reguliarumo, taisyklingumo ir dėsningumų ieškojimas semiotikoje yra suderinamas su kūrybine laisve, mat kai kurie semiotikai virsta taisyklių apsėstais tvarkos saugotojais. Kaip išvengti šios profesinės ligos, kurią skatina ir bendros vakarietiškos visuomenės (ar akademinės bendruomenės) tendencijos – visa ko biurokratizavimas, programavimas, reguliavimas, kontroliavimas? Jis aptaria paradoksalią situaciją: taisyklių mylėtojai ypač dėmesingi „anomalijoms“ – tam, kas nereguliaru, kas griauna tvarką, sudaro išimtį. Landowskis gina idėją, kad jokia sistema nėra uždara savyje, o prasmės vienovė neatmeta semiotinių režimų daugio. Semiotika pajėgi nagrinėti ne tik programavimą, bet ir nereguliarumus, „beprasmius“ nutikimus (*accidents*), vienatinumus, tačiau tokiu atveju jai reikėtų perkelti dėmesį nuo produktų prie produkavimo proceso, o analizuojamas objektas neturėtų tapti sumodeliuota normalybe – gramatikos taisyklių pavyzdžiu ar kultūrinės sistemos reguliarumų realizavimu. Landowskio teigimu, kūryba, skirtingai nuo standartinių objektų gaminimo, nėra nei taisyklių laikymasis, nei jų laužymas, tai jų peržengimas arba naujų kūrimas.

Tęsdamas daug metų veikusio tarpdisciplininio seminaro diskusijas, Sverdiolas kelia semiotikos ir fenomenologijos ribų klausimą. Straipsnyje „Ties reikšmės riba: dirbinio daiktiškumas“ nagrinėjama artefakto ir objekto semiotikos medžiagiškumo problematika. Detali greimiškosios semiotikos pamatų ir prieigos prie materialiosios kultūros objektų analizė rodo, kad, ieškant vien tik reikšminio (semiotika) ar vien tik patirtinio (fenomenologija) pagrindo, „medžiaga lieka ribiniu, besislepiančiu ir išslystančiu, o kartu – savo ‚krašteliau‘ vis šmėkštelinčiu dalyku“ (99).

Kitokių kūrinių medžiagiškumo aspektą aptaria Irina Melnikova. Jos straipsnyje „(Skaitymo) ikoniškumas. *Lolita*“ svarstoma teorinė literatūros teksto ikoniškumo problema, sietina su juslinės

pagavos vaidmeniu literatūros skaitymo / įreikšminimo procese. Tai leidžia išskelti naują ikoninio skaitymo idėją remiantis Peirce'o semiotikos tradicija. Teoriniai svarstymai, iliustruojami Vladimiro Nabokovo romano *Lolita* pratarmės analize, rodo, kaip romanas įfigūrina ir ikonizuoja raštą, o sykiu grindžia ikoninio skaitymo idėją. Ikoninis skaitymas nėra tiesiogiai susijęs su teksto ikoniškumu, jis suformuojamas „imituojant“ tekstą kaip apčiuopiamą medijos produktą, pasižymintį konkrečiais struktūriniais ir diskursyviais ypatumais.

Klasikinės greimiškosios semiotikos apeinamą skaitymo patirties klausimą kelia italų semiotikas Guido Ferraro. Jo straipsnyje „Skaitymo ataskaita. Rašymas, niekingumas, grožis Philippe'o Claudelio romane *Brodekas*“ analizuojamas romanas, kuriame iš koncentracijos stovyklos grįžęs kalinys Brodekas įpareigojamas parašyti ataskaitą apie miestelyje įvykdytą kolektyvinę paslaptingojo atėjūno, vadinamo Kitas, žmogžudystę, lygia greta pasakojant ir paties Brodeko bei jo šeimos istoriją, miestelį okupavus naciams. Semiotinė šio didelio populiarumo sulaukusio romano (2018 m. išversto ir į lietuvių kalbą) analizė, sutelkta ypač į jo pasakojimo strategijas, leidžia parodyti, kaip detektyvinį žanrą imituojantis romanas *Brodeko ataskaita* reflektuoja istoriją ir sykiu kelia rašymo, sąveikos su skaitytoju ir pasakojimo mechanizmų klausimus.

Skirtingi pasakojimo mechanizmų aspektai lietuvių literatūroje ir skirtingi jų analizės būdai atsiduria Nijolės Keršytės ir Loretos Mačianskaitės dėmesio centre.

Derindama Greimo semiotinę prieigą su antropologine, Keršytė svarsto mirties nagrinėjimo literatūroje galimybes. Jos tyrimas „Mirtis ir rašymas lietuvių prozoje: J. Biliūnas, J. Aputis, S. Parulskis“ atskleidžia, kaip skirtingų kartų rašytojų kūryboje intensyvėja literatūrinio rašymo refleksija, o kartu – mirties sąmonės savirefleksija, dėl kurios, užuot buvusi vien tema, mirtis, jos baimė tampa rašymo vara. Kritikuodama semiotikoje paplitusių nuostatą, esą gyvasties / mirties kategorija susijusi su individualiu semantiniu universumu, autorė parodo, kad tiek santykis su mirtimi, tiek su rašymu nulemtas rašančio individo santykiu su savo bendruomene.

Mačianskaitė straipsnyje „Kodėl semiotikai myli Vaižgantą, arba Nesibaigiantys metodo išbandymai“ per semiotikų požiūrio į Vaižganto tekstus kaitą atskleidžia pačios lietuviškos semiotikos tradicijos raidą. Autorės pateikta originali „Dėdžių ir dėdienių“ interpretacija šią kaitą iliustruoja. Ji atveria mitologinę apsakos plotmę ir leidžia pamatyti jos veikėjų istoriją kaip hierogamijos istoriją. Aktualizuojant Šventojo Rašto nuorodas, į kūrinių žvelgiama nelyginant į modernų Išėjimo mitą.

Sauliaus Žuko, Heidi Toelle ir Karolinos Sadauskaitės-Varnelės straipsniai pritaiko semiotinės analizės įrankius paskirų literatūros tekstų analizei.

Nastopkos semiotinis bendražygis Žukas kelia klausimą, kiek eilėraščio vaizdinei medžiagai turėjo įtakos autentiška poeto patirtis. Jo straipsnyje „Eilėraštis, kuriam trūksta konteksto. Alfonso Nykos-Niliūno „Vilnius 1943““ tradicinė semiotinė analizė papildoma kontekstine, įtraukiant istorinį, kultūrinį ir poeto kūrybos kontekstą. Dvikryptis tyrimas leidžia parodyti, kad eilėraštis fiksuoja ne gyvenimo patirties, bet universalius kultūrinių ir literatūrinių kontekstų generuojamus vaizdinius.

Prancūziškosios semiotikos atstovė, ilgametė Nastopkos semiotinių tyrimų bendradarbė Toelle straipsnyje „Ironija – būdas išvengti cenzūros“ analizuoja ironijos reikšmę arabakalbėje grožinėje literatūroje su politinės kritikos užtaisais. Nagrinėdama XX a. egiptiečių rašytojo Yūsuf al-Qa’id apsakymą, ji atskleidžia, kaip priešingumo santykiu susieta matoma ir paslėpta teksto prasmė sukuria ironijos efektą.

Greta ilgamečių Nastopkos bendradarbių – ir jauniausios semiotikų kartos atstovės Karolinos Sadauskaitės-Varnelės atlikta Giedrės Kazlauskaitės eilėraščio „Venecijietiška kaukė...“ analizė, liudijanti profesoriaus puoselėjamos literatūrinės semiotikos tradicijos gyvastingumą. Metodologiškai nuosekliai judėdama analitiniu taku, magistrantė analizuoja skirtingus eilėraščio lygmenis, papildydama juos pasijų semiotikos išvalgomis, „veidrodžio“ ir „kaukės“ semantikos tyrimais. Eilėraštis interpretuojamas kaip savita, lietuvių poetinei tradicijai nebūdinga kūrėjos (poetės) veikimo programa.

Atskirą vietą straipsnių visumoje užima Nastopkos išverstas greimistikos istorijai skirtas amerikiečių semiotiko Thomo F. Brodeno straipsnis „Tarpautinė Algirdo Juliaus Greimo recepcija“. Skirdamas tris Greimo idėjų plitimo regionus – artimiausią (romaniškosios kultūros), tolesnę (germaniškosios kultūros) ir tolimiausią (Rusijos-SSRS bei Kinijos teritorijos) regioną, autorius apžvelgia Greimo darbų poveikį ir sklaidą. Recepcijos pjūviai išryškėja analizuojant keliones, akademinis ir kultūrinius mainus bei vertimus.

Įvairialypiais ryšiais susisiejanti akademinis straipsnių įvairovė, kurioje Nastopka dalyvauja kaip idėjų dialogo pašnekovas, semiotinių problemų aiškinimo pavyzdys, mokytojas, vertėjas ar tiesiog klausytojas, papildoma neakademinio – memuaristinio, archyvinio, poetinio – diskurso dalimi. Joje pasirodo Kęstutis mokytojas ir bičiulis (Nijolės Vaičiulėnaitės-Kašelionienės atsiminimai), Kęstutis keliautojas intelektualaus brendimo keliais (Arūno Sverdiolo ir Sauliaus Žuko interviu), Kęstutis mokslininkas (Bibliografija) ir Kęstutis personažas Donato Petrošiaus (buvusio profesoriaus studento) eilėraštyje, kuris prašosi perskaitomas semiotiškai.

Irina Melnikova,
Nijolė Keršytė,
Jurga Katkuvienė